
УДК 327.55

Янковська Т. В.

Студентка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК ІРАНСЬКОЇ ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Досліджуються причини та ключові проблеми у ході розвитку іранської ядерної програми: від моменту створення ядерної зброї до перетворення її на фактор, який створює загрозу миру та стабільності не тільки в Близькосхідному регіоні, а у глобальному просторі загалом.

Ключові слова: ядерна програма, АЕС, збагачення урану, важка вода, санкції.

Дослідження Ірану в ядерній області розпочались у другій половині 1950-х рр.. 5 березня 1957 Іран підписав угоду з США про співробітництво в мирному використанні атомної енергії в рамках програми «Атоми для світу». У 1967 р. в Тегеранському ядерному науково-дослідницькому центрі був введений в експлуатацію американський дослідницький реактор потужністю 5 МВт, який живиться від 5,5 кг високозбагаченого урану. У тому ж році США надали Центру невелику кількість плутонію для дослідницьких цілей, а також «гарячі камери» [7], здатні щорічно видобувати до 600 г плутонію. Таким чином, було покладено початок для створення науково-технічної бази розвитку атомної енергетики в Ірані. В кінці 1950-х рр.. Об'єднання командування штабів США висунуло пропозицію про розміщення на території Ірану американської ядерної зброї (ЯО). Однак ідея була відкинута в лютому 1961 р. незабаром після вступу на посаду президента США Дж. Кеннеді, через спротив Державного департаменту. 15 вересня 1962 в Тегерані відбувся радянсько-іранський обмін нотами з питання про недопущення Іраном створення на своїй території іноземних ракетних баз усіх видів.

У березні 1974 шахом Ірану Р. Пехлеві був оприлюднений план розвитку атомної енергетики, котрий розглядався керівниками країни, як пріоритетні напрями диверсифікації енергетичного комплексу.

В плані передбачалося будівництво до 1994 р. більше двадцяти енергетичних ядерних реакторів загальною потужністю 23 ГВт, а також створення замкнутого ядерного паливного циклу (ЯПЦ) [3]. Це був найбільший проєкт на Близькому Сході. Перші два енергоблоки — на півдні країни, в Бушері, на березі Перської затоки — планувалося запустити за участю німецьких фахівців у 1980 і 1981 рр., два інші — на заході країни, в Ахвазі, на березі річки Карун, силами французьких інженерів до кінця 1983 і 1984 рр.. Також планувалося закуповувати ядерні реактори в США.

У короткостроковій перспективі планувалося купувати ядерне паливо в Німеччині, США та Франції. Надалі припускалося налагодження самостійного виробництва палива, для чого проводилися геологорозвідувальні роботи з пошуку уранових родовищ; велися переговори з іноземними компаніями про купівлю збагачувальних технологій і установок. 2 лютого 1970 Іран ратифікував Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), а 15 травня 1974 для країни набула чинності угода про всеосяжні гарантії МАГАТЕ [2].

У той же час у доповіді розвідки США «Управління ядерним розповсюдженням: політика обмеженого вибору» від грудня 1975 Іран був віднесений до числа держав, котрі «ймовірно, будуть здатні і матимуть бажання випробувати ядерний вибуховий пристрій» [3]. У свою чергу, СРСР, заклопотаний перспективою появи у своїх південних кордонах держави з розвиненою ядерною інфраструктурою, в жовтні 1976 р. почав переговори з Францією у зв'язку з планами останньої побудувати в Ірані завод з радіохімічної переробки використаного ядерного палива [1].

Економічна криза в країні кінця 1970-х рр., ісламська революція 1979 р. і початок в 1980 р. восьмирічної ірано—іракської війни на час призупинили реалізацію планів Ірану в області атомної енергетики. Однак ефективне використання хімічної зброї Іраком під час війни і помітні успіхи останнього у здійсненні своєї ядерної програми в другій половині 1980-х рр. привели керівництво Ірану до рішення відродити ядерну програму. В її основу були покладені напрацювання, зроблені в шахський період.

Спроби Ірану добудувати атомну електростанцію (АЕС) в Бушері за допомогою західних компаній (і при активній протидії США) закінчилися невдачею, після чого керівництво країни звернулося до Росії з пропозицією розглянути можливість добудови Бушерської АЕС, робота якої була розпочата німецькими фахівцями. 8 січня 1995 був підписаний російсько-іранський контракт на завершення будівництва 1-го

енергоблоку АЕС на основі реактора ВВЕР-1000 [6]. Ядерне паливо було поставлено на АЕС у грудні 2007 р. — січні 2008 р. і знаходиться під гарантіями МАГАТЕ. Пуск АЕС відбувся в 2009 р. З початку 2000-х рр.. офіційні іранські представники знову стали говорити про плани країни здати замкнутий ядерний процес, зокрема, звернулися до Росії з проханням поставити завод з центрифужного збагачення урану (була відхилена Росією на етапі Міжвідомчого узгодження).

У серпні 2002 р. опозиційною «Радою національного опору Ірану», що базується в Іраці, були виявлені дані про наявність в Ірані незадекларованих перед МАГАТЕ заводів зі збагачення урану в Натанзі і по виробництву важкої води в Араці, розташованих в центральному Ірані і що знаходяться на різних стадіях будівництва. Візит інспекторів МАГАТЕ до зазначених об'єктів в лютому 2003 р. підтвердив, що Іран просунувся у розвитку замкнутого ядерного процесу значно далі, ніж це вважалось раніше [7].

На першому етапі інспекцій в рамках розслідування незадекларованої ядерної діяльності в Ірані, які проводилися починаючи з лютого 2003 р., експерти МАГАТЕ виявили серію випадків, пов'язаних з використанням у 1980-х — початку 2000-х рр.. ядерних матеріалів без належного інформування Агентства, включаючи експорт природного урану в різних формах і з'єднаннях, використання гексафториду урану для тестування центрифуг, вироблення металевого урану в експериментах по лазерному збагаченню урану, виділення плутонію з опромінених уранових болванок [3]. Крім цього, Іран своєчасно не проінформував МАГАТЕ про створення нових ядерних об'єктів, включаючи пілотні заводи центрифужного і лазерного збагачення урану. Пізніше в Ірані були виявлені роботи з виготовлення півсфер з металевого урану, а також документи, що підтверджують проведення робіт, які можуть мати відношення до підготовки підриву ядерного вибухового пристрою.

24 вересня 2005 Рада керівників МАГАТЕ прийняла резолюцію, яка констатувала факт порушення Іраном своїх зобов'язань за Угодою про всеосяжні гарантії. 31 червня 2006 р. Рада безпеки ООН прийняла Резолюцію № 1696, яка відзначила готовність вжити заходів на підставі Ст. 41 розділу VII Статуту ООН у разі, якщо Іран буде ухилятися від її виконання, а також продовжить ухилятися від вимог МАГАТЕ, які в першу чергу полягали у припиненні Іраном діяльності, що пов'язана із збагаченням урану. У зв'язку з відсутністю прогресу у виконанні Іраном вимог зазначеної резолюції, 23 грудня 2006 у відповідності до Резолюції 1737 РБ ООН прийняла рішення про введення санкцій щодо Ірану,

а 24 травня 2007 і 3 березня 2008 р. з тієї ж причини були прийняті резолюції 1747 і 1804, що посилюють режим санкцій відносно Ірану [8, с. 69—73]. Однак, незважаючи на це, значного прогресу у вирішенні кризи навколо іранської ядерної програми до кінця 2008 р. досягнуто не було [8].

В даний час Іран володіє найбільш розвиненою науково-виробничою базою в ядерній області серед ісламських держав близькосхідного регіону. Більшість обладнання, яке нині використовується для центрифужного збагачення урану, було вироблено в Пакистані і поставлено в Іран через Нелегальну мережу, засновану «батьком» пакистанської ядерної бомби А. К. Ханом. 18 грудня 2003 Іран підписав, але станом на 1 грудня 2008 р. не ратифікував Додатковий протокол [8].

У листопаді 2007 р. розвідка США оприлюднила дослідження, у якому стверджується, що з 2003 р. в Ірані не реалізується програма зі створення ЯЗ [3]. Проте, ймовірно, в даний час Іран слід відносити до числа порогових держав.

Основною потенційною загрозою для безпеки Ірану продовжує залишатися ядерний арсенал Ізраїлю, за яким стоїть ядерна міць Сполучених Штатів.

Іранські націоналісти, очевидно, вбачають в ядерній зброї гарантію незалежності, самодостатності, престижу і рівноправності Ірану з іншими великими державами і цивілізаціями. Так чи інакше, з точки зору логіки і здорового глузду прийняття рішення про створення Іраном «ядерного стримуючого засобу» не може не бути справою досить важкою.

Ми вважаємо, що Іран, як і багато інших держав цього регіону, був стурбований тим, що у Пакистана та Індії практично одночасно з'явилася ядерна зброя.

Іран майже повністю оточений ядерними державами. Росія на півночі, Пакистан на сході, а з недавнього часу і війська США на півдні— всі вони володіють ядерною зброєю. Більше того, Туреччина— західний сусід Ірану є членом НАТО, а у Ірака раніше були серйозні мотиви для набуття ядерного статусу.

Після революції і особливо в ході ірано-іракської війни відношення Заходу до Ірану значно погіршилося. На зміну дружнім відносинам між Іраном і західними країнами прийшло взаємне вороже сприйняття. Враховуючи цю ситуацію, стає зрозумілим, що політика і будь-яка дія однієї сторони розглядаються іншою стороною з підозрою. Відповідно може здатися, що це підозріле бачення корениться у відчутті загрози

та породжується наявністю противника. Нова, незалежна політика революційного Ірану і його рішення конкурувати з колишніми колоніальними державами, включаючи Америку — гегемоністську наддержаву, привели до того, що США дуже пильно спостерігають за діями Ірану, а особливо в ядерній сфері. Звідси випливає, що діяльність Ірану в ядерній області помітно перебільшується і інтерпретується досить песимістично. Такі звинувачення лежать в основі сумнівних оцінок і прогнозів, що не узгоджуються з фактами. Наприклад, згідно з рядом опублікованих прогнозів, Іран повинен був отримати доступ до ядерної зброї як мінімум вже десять років тому, проте з огляду на те, що ці прогнози виявилися і неможливими, і ненадійними, очікувані терміни для даної події просто переносилися кілька разів поспіль.

Поведінка Ірану цілком зрозуміла, оскільки там чітко усвідомлюють, що міжнародний тиск, більшою мірою, з боку США та Ізраїлю пов'язаний не стільки з ядерними технологіями як такими, скільки з характером політичного режиму, який явно не влаштовує США і ряд їх найближчих союзників. Примітно, що інші країни, зокрема Росія, КНР, Індія, які мають хороші відносини з Іраном, не відчують особливого хвилювання з приводу його програми за умови, що вона буде залишатися під контролем МАГАТЕ. Провідні західноєвропейські держави в даний час займають проміжну позицію між лінією США та названих партнерів Ірану.

Спроби Ірану стати керівною силою в регіоні, в першу чергу за допомогою воєнної міцї викликають неоднозначну реакцію у сусідніх країн, оскільки деякі з них розглядають Іран як природного ворога в силу історичних або, навіть, релігійних причин. Найбільшу напруженість у відносинах серед усіх країн регіону Іран має з Ізраїлем, саме тому логічно буде почати з нього.

Після Ісламської революції Іран дуже сильно закріпив свої позиції в регіоні і, як частину програми по розвитку добросусідських відносин, здомігся дружніх або ж нейтральних відносин з усіма країнами в регіоні, окрім Ізраїлю.

Сьогоднішній антагонізм між Іраном та Ізраїлем може здатися дивним, враховуючи, що на відміну від арабів перси ніколи не воювали з євреями, більше того, історично вони вважалися дружніми народами. Відомо, що саме перський цар і полководець Кір Великий звільнив євреїв з вавілонського полону у VI ст. до н. е., і ця подія завжди гідно оцінювалося єврейською діаспорою, а потім і громадянами Ізраїлю.

До ісламської революції ірано—ізраїльські відносини розвивалися в дружньому руслі, а розвиток іранської ядерної програми, розпочате шахом М. Резою Пехлеві, за згодою США, не викликало в Ізраїлі ніяких заперечень, також, як і іранський шах цілком спокійно ставився до розвитку ізраїльської ядерної програми.

Положення змінилося слідом за приходом до влади в Ірані Аятолли Рухолли Хомейні. Незабаром після перемоги ісламської революції він заявив про розрив ірано-ізраїльських відносин і розпорядився передати будівлю ізраїльського посольства в Тегерані представництву Організації Визволення Палестини.

Після цього сам Р. Хомейні і багато хто з його сподвижників неодноразово заявляли про неправомірність існування сіоністської ізраїльської держави на Близькому Сході, причому уряд Ізраїлю розглядався як провідник агресивної політики США в регіоні. У той же час Р. Хомейні неодноразово підкреслював, що мова йде саме про Державу Ізраїль та його сіоністську сутність, а не про євреїв взагалі, що проживають в Ірані. Їм, як заявлялося керівниками ІРІ, абсолютно нічого побоюватися, якщо вони не будуть асоціювати себе з Ізраїлем і займатися шпигунською діяльністю. Дійсно, хоча відразу після революції певну кількість євреїв піддалися в Ірані гонінням, все-таки це не вилилося в цілеспрямовану політику з репресування їх самих або їхніх організацій, як це сталося, наприклад, з іранськими курдами [4]. Єврейський капітал, як і раніше, продовжував залишатися невід'ємною частиною іранської економіки, а віруючі іудеї вільно відправляли свій культ в десятках діючих в країні синагог. Мабуть тому антиізраїльські заяви іранських лідерів раніше сприймалися Ізраїлем не більш ніж революційна риторика. Більш того, протягом перших післяреволюційних років Ізраїль прагнув підтримувати з ІРІ деякий рівень торговельно-економічних відносин, а в період ірано-іракської війни, безсумнівно, співчував Ірану, що виступив проти одного з його арабських супротивників. Так, відома роль Ізраїлю в угоді Іран-Контрас. У зв'язку з цим, з довірою можна поставитися до свідoctва колишнього президента країни А. Банісадра, який у своїй книзі «Моя черга говорити. Іран, революція і секретні угоди з США», стверджує, що під час алжирських переговорів між США і Іраном в 1980 р. про звільнення заручників, захоплених в американському посольстві, була досягнута домовленість між тодішнім керівництвом Ірану і прихильниками Р. Рейгана про те, що іранці випустять заручників відразу ж після обрання Р. Рейгана, щоб не дати Д. Картеру шансу приписати цю зовнішньополітичну перемогу

свої адміністрації [8]. За це США обіцяли відновити постачання зброї до Ірану через Ізраїль.

Ситуація почала змінюватися після того, коли в Ізраїлі з'явилися відомості про те, що уряд ІРІ прийняв рішення почати дослідження в області виробництва зброї масового знищення, включаючи атомну зброю. На думку ізраїльських експертів, імпульсом для такого рішення стало застосування Іраком хімічної зброї проти іранської армії, що призвело до численних людських жертв, а в подальшому використання Іраком ракетної зброї для нанесення ударів по іранській столиці [5]. У той же час, деякі з експертів відзначають, що, хоча створення атомної бомби націлене, перш за все, на відбиття зовнішньої загрози і зміцнення ІРІ в якості регіональної держави, в той же час рішення цієї проблеми спрямовано також на згуртування розділеного іранського суспільства навколо єдиного національного завдання, значимість і необхідність виконання якого визнавалося більшістю іранців, незалежно від їхніх ідеологічних переконань.

Після смерті Р. Хомейні антиізраїльська риторика в Ірані не припинилася. При цьому в ній все виразніше став проглядатися ядерний компонент. Після руйнування Ізраїлем іракського ядерного реактора і винесення на порядок денний питання про атомну загрозу в регіоні Близького Сходу, Іран почав постійно закликати світове співтовариство до засудження Ізраїлю, як держави, котра відмовляється підписатися під Договором про нерозповсюдження ядерної зброї і не приховує, що така зброя у нього є. У той же час все більш часто стали лунати вислови іранської сторони про те, що якщо сусіди Ірану не відгукнуться на пропозицію про створення без'ядерної зони, то ІРІ змушена буде сама потурбуватися про забезпечення своєї безпеки.

Як сьогодні стало відомо, ізраїльські спецслужби, на основі даних яких і робилися відповідні заяви, явно завищували іранські можливості або спеціально їх спотворювали. Так, на початку 1990-х років, за даними ізраїльської розвідки, ІРІ повинна була наблизитися до створення першої атомної бомби не пізніше, ніж через 3–5 років. Терміни ці давно пройшли, і сьогодні вже американські розвідслужби виступили з обережним прогнозом, що така бомба може бути створена в Ірані через 10–15 років.

Якби там не було, ізраїльську позицію підтримали США, і незабаром Іраном зайнялося Міжнародне Агентство з атомної енергії, яке наполягло на прийнятті Іраном Додаткового протоколу до ДНЯЗ, що дозволяє їй здійснювати несанкціоновані перевірки будь-яких об'єктів на терито-

рії ІРІ на предмет їх відповідності до Договору про нерозповсюдження [6]. При цьому в обговорення ядерної проблеми Ірану були втягнуті всі великі держави. Із засудженням Ірану за його ядерні приготування висловилися багато громадських та політичних діячів. Новий поворот у політиці ІРІ відбувся після перемоги ісламських радикалів на парламентських виборах 2004 р. і приходу до влади їх ставленика М. Ахмадінежада на пост президента країни в 2005 р. [7]. Одночасно, і з парламентської трибуни, і з вуст нового іранського президента послідували різкі заяви про те, що Іран нікому не дозволить ущемляти свій суверенітет і втручатися в його внутрішні справи. Після цього не раз Ахмадінежад з трибуни виголошував, що Ізраїль має бути «стертий» з карти.

Відома серйозна залученість італійського бізнесу в численні проекти на території Ірану, що автоматично робить італійську сторону незацікавленою у військовому розв'язанні іранського питання. Так, професор Паоло Кота-Рамазіно з Міланського університету вважає, що до нинішньої ситуації Іран призвела американська політика «демонізації» цієї країни.

Отже, проаналізувавши розвиток ядерної програми Ісламської Республіки Іран, можна сказати, що серед національних пріоритетів вона займає перше місце, оскільки, у випадку успіху, для Ірану вона вирішує певний спектр задач. В першу чергу, ядерна програма є не тільки військовою, але і мирною, що дасть Ірану не тільки недоторканість своїх меж, міжнародний авторитет і військову міць, але й потужну енергетичну систему.

Але сильний і амбіційний Іран не потрібен країнам регіону, тому що поширення його впливу ведеться іноді не мирними шляхами, як наприклад: підтримка терористичних угруповань, шіїтських меншин у сусідніх сунітських країнах силовою дипломатією, що дестабілізує обстановку в регіоні. Здобуваючи собі певні переваги, Іран порушує суверенітет сусідніх країн. Потужний Іран не потрібний США, котра має значний вплив в регіоні і отримує звідти дуже цінний ресурс — нафту, ціни на яку Іран зможе підвищити.

Поява балістичної програми Ірану була спричинена важкою Ірано—Іракською війною, коли молода Ісламська Республіка, більша за територією і населенням, ледве давала відсіч силам іракської армії, і дуже страждала від ракетних обстрілів [8, с. 36]. Тому, для посилення своїх збройних сил, і для симетричної відповіді була створена ракетна програма. Після війни програма була продовжена, і зараз Іран

має ракети Шехаб-4, котрі, якщо будуть запущені з північних регіонів країни, можуть долетіти до Києва і Москви, що є вигідно для США. Під прикриттям захисту країн Європи від можливого ракетного удару Ірану, США розташовують елементи ПРО і військові бази по кордонам Росії, застосовуючи, таким чином, тактику «анаконди» часів громадянської війни в Америці [5].

Іранська ядерна програма є вигідним інструментом для проведення своєї політики як для США, так і для Ірану. Тим не менше така гра призводить до нестабільності ситуації на Близькому Сході і непередбачуваності розвитку подій.

Таким чином, розв'язання цієї проблеми є важливим не тільки для Ірану та США, але й для всієї світової спільноти, оскільки для ефективних переговорів у цій сфері потрібна країна-медіатор, котрій би довіряла кожна із сторін. У разі невирішення конфлікту можливі катастрофічні наслідки, такі як обмін ракетними ядерними ударами Ірану і Ізраїлю, що може призвести до інтервенції США. Наслідком такої війни буде знищення держави Ізраїль, Іран та виникнення нової економічної кризи через втрату іранської нафти (15% світових нафтових запасів).

Список використаних джерел:

1. Евсеев В. В. Иран, уран и ракеты / В. В. Евсеев, В. И. Сажин. — 2009. — №4. — С. 156–162.
2. Юрченко В. Н. А. Хаменеи. О структуре современного мира через призму проблемы прав человека / В. Н. Юрченко // Ближний Восток и современность. — 2009. — №9. — С. 147–159.
3. Iran news: Российское информационное агентство [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <<http://www.iran.ru/>>. — Дата доступа: 22.02.2012.
4. Ахмад Г. Прикладные основы ядерных технологий / Гхариб Ахмед. — Тегеран: Агентство ядерной энергетики — 2005. — № 8 — С. 103–118.
5. Козем Г.-А. Достижения Ирана в ядерной сфере / Гхариб-Абади Козем // Центральный архив при Президенте ИРИ — 2007. — №6. — С. 17–18.
6. Koch A., Wolf J. Iran's Nuclear Facilities: a Profile. — 1998. — Режим доступа: <http://www.cns.miis.edu/pubs/reports/pdfs/iranpt.pdf>

8. Крепиневич Э. Опасности ядерного Ирана / Эндрю Крепиневич, Эван Брейден Монтгомери, Эрик Эдельман // *Foreign Affairs*. — 2011. — №1. — С. 55–63.
9. Мурогов В. Уроки прошлого—новые реальности и новые инициативы [Электронный ресурс].—Режим доступа: <http://www.atominfo.ru/news/air3660.htm>
10. Юртаев В. И. Иран: регионализация и геополитика / В. И. Юртаев // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения*. — 2010. — №1. — С. 31–33.
11. Сажин В. Иранский узел / В. Сажин // *Евразия*. — 2003. — №5. — С. 11–16.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2014 р.

Янковская Т. В. Развитие иранской ядерной программы в контексте советско-американского противостояния

Исследуются причины и ключевые проблемы в ходе развития иранской ядерной программы: с момента создания ядерного оружия к превращению ее в фактор, который создает угрозу миру и стабильности не только в Ближневосточном регионе, а в глобальном пространстве в целом.

Ключевые слова: ядерная программа, АЭС, обогащение урана, тяжелая вода, санкции.

Yankovskaya T. The development of the nuclear program of Iran in the context of the Soviet-American confrontation

The causes and key issues of the nuclear program of Iran are analyzed: from the moment of creation of nuclear weapon till transforming it into a factor which threatens peace and stability not only in the Near East but also in global area.

Keywords: nuclear program, nuclear power plant, uranium enrichment, heavy water, sanctions.

© Янковська Т. В., 2014